

ВСТУП

ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ЯК ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ

Визначення проблем або ж завдань тієї чи іншої галузі знання – то одне, а з'ясування її предмету – то інше. Окрім гносеологічних чинників у поглядах дослідників на предмет релігієзнавства значну роль відіграють соціальні фактори, інтелектуальний і культурний рівень розвитку суспільства. Втім визначальним у витлумаченні предмета релігієзнавства є характер підходу до релігії та загальне розуміння природи, цінності та її функцій, що побутують в культурній свідомості тієї чи іншої епохи.

Особливістю релігії є те, що в ній відображаються не якісь зовнішні щодо людини природні чи суспільні сили, як донедавна твердилося, а такий стан, який можна назвати самовизначенням у світі, пошуком і здобуттям людиною самої себе. Будь-яку релігійну систему характеризує віра в трансцендентне. З огляду на це, особливістю релігії є й те, що вона виступає як засіб позалогічного освоєння людиною своєї причетності до процесів, які відбуваються у Всесвіті, зазнають впливу якихось вищих сил, що не піддаються логічному аналізу. Суть релігії полягає саме у відчутті людиною наявності в собі чогось надлюдського, що підносить її над самою собою, утворюючи з неї щось нове, вселенське. Вона є засобом самовизначення людини в світі, усвідомлення нею своєї богоподібності.

На відміну від філософії, яка задля розробки загальної теорії світу цікавиться не лише людиною, а й усім світом, їх співвідношенням, релігієзнавство зосереджується на першому елементі цього тандему, бо ж будь-яка релігійна система виступає не картиною світу, а картиною людини. Доброю ілюстрацією цього може служити зміст біблійних текстів, де про світ взагалі мова йде лише в перших двох главах Книги Буття.

Включаючи в об'єкт свого дослідження співвідношення “людина – світ”, релігієзнавство насамперед акцентує увагу на співвідношенні “людина-індивід – світ”, вивчає своїми дисциплінарними утвореннями ставлення її до конкретних виявів цього «світу», при цьому не просто людини як фізичного тіла чи мислячої істоти, а людини як носія божественної суті в собі, релігійною людиною. Екзистенціалістська гіпертрофія проблем індивідуального існування є саме тим, що характеризує релігієзнавче вирішення питань відношення “людина – світ”. При цьому людина не виноситься за світ, а тим паче не ототожнюється зі свідомістю, духовним, а відтак (що характерно для філософії діалектичного матеріалізму) не протиставляється буттю. Академічне релігієзнавство має розглядати людину саме в контексті буття, всередині його, у специфічному відношенні людини до нього як суб'єкта пізнання та дії, суб'єкта життя. При цьому релігія не ототожнюється лише з якимись ідеями, ритуалами чи інституціями, тобто формами її зовнішнього вираження.

Окреслений вище підхід до дослідження релігійного феномена для українського релігієзнавства є новим. Але дослідження ірраціонального вимагає включення в пізнавальний процес специфічних методів наукового пошуку, звернення до спеціальних понять і категорій, пізнавальних прийомів, якими оперує хіба що філософія ірраціонального, філософія інтуїтивізму. Це вимагає вироблення спеціальних понять-категорій, що є і в богослов'ї, і в філософії ірраціоналізму та які не можна знайти у філософських системах, що ґрунтуються на раціональному пізнанні й позиціях матеріалізму.

Релігія є не формою вираження безсилля людини перед пануючими над нею зовнішніми силами, що в її свідомості набувають надприродного статусу, на чому наголошував Ф.Енгельс, а специфічним засобом її самоутвердження у світі, здобуття нею самої себе. То ж об'єктом відображення релігії є не щось зовнішнє щодо людини, а саме процес людського самовизначення в світі через віру в свою причетність до світу надприродного, ірраціонального.

Релігія орієнтує не на втечу від життя, а на вироблення практичних рецептів, які дають можливість пом'якшити, компенсувати негативні наслідки ірраціональних впливів іннатурального щодо активно діючої людини. Релігія не є відображенням якоїсь гостевості чи випадковості буття людини в світі, відходу її від нього, а навпаки – вона є доказом входження людини в світ, усвідомленням себе його невід'ємною часточкою. Саме тому вона не забирає, а стверджує в людині людське.

Нині ми є свідками переходу від онтологічної та космологічної аргументації буття Бога до антропологічної, а відтак і до психологізації й етизації релігії. Буття Бога людина доводить своїм буттям. Осмислення людиною самої себе, тобто самоосягнення, виступає у ролі форми її релігійного досвіду. Цей процес ми б назвали не стільки суб'єктивізацією, скільки містифікацією релігії. Він відмінний від масової набожності, яка тривалий час домінувала й акцентувала увагу на суто зовнішньому, обрядовому боці релігії. Дійсний релігійний досвід полягає не в формальному дотриманні культових приписів, а, як зауважує Е.Фромм, у “відновленні людиною божественного образу своєї особистості”. Релігія в житті людини все більше починає відігравати роль символів життєдіяльності. Бог у свідомості віруючого постає скоріше як сила, що розчинилася у потоці самого життя, котра є своєрідним орієнтиром, моральним еталоном життєдіяльності.

Природні й історичні об'єкти здобувають в релігії роль знаків: людських символів і ціннісних орієнтирів, а людина отримує можливість відчувати свою причетність до процесів, які відбуваються у Всесвіті, але не мають конкретного логічного обґрунтування, виступають продуктом дії незбагнених Вищих Сил, що існують реально. Символи допомагають людині через інтуїтивне прозріння відчувати реальну присутність у своєму особистому житті, житті всіх людей, у всьому Всесвіті побачити якогось Вищого Начала, Вищої Премудрості, Розумної Сили, що спрямовує й робить

осмисленим як існування Всесвіту, так і її власне існування.

Кожна гуманітарна наука відтворює конкретну специфічну сторону буття людини в світі, певний вид її діяльності, життєвого досвіду. Як вище вже зазначалося, релігієзнавство, як і будь-яка сфера наукового знання, має свій об'єкт дослідження, де у знятому вигляді фіксується певний аспект буття людини у світі, її ставлення до нього. Об'єктом релігієзнавства є відображення такого особистісного стану людини, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття самої себе на основі віднайдення в собі того надлюдського, що єднає її з трансцендентним. В своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття. Вона піддається доктринальній і обрядово-культовій (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Тому релігієзнавство у своєму предметі значно ширше, ніж у своєму об'єкті. Для означення останнього ми б вжили термін релігієлогія, підкресливши цим те, що про сутнісну природу релігії можемо мати лише слово, а не знання, що ними можна скористатися задля відтворення функціонального багатства релігійного феномена. То ж предметом релігієзнавства (в широкому його аспекті) є, крім природи релігії, її функціональність. Якщо об'єкт релігієзнавства є відносно сталим, то предмет його збільшується за обсягом і дещо змінюється в часі. Саме це й зумовлює розширення спектру релігієзнавчих дисциплін, дисциплінарну диференціацію релігієзнавства, про що мова йтиме нижче.

Фахівець-релігієзнавець може не погоджуватися з нами у визначенні чинника виокремлення релігієзнавчих дисциплін, а відтак і в їх предметному полі. Частіше такими будуть ті релігієзнавці, які у свої розмірковуваннях не вийшли за межі нашої науки часу XIX - початку XX століття. Інколи їх до консервування прийнятого раніше виокремлення в релігієзнавстві лише філософії релігії, психології релігії, соціології релігії та історії релігії спонукає консерватизм їх мислення, зумовлений вже підготовленими ними навчальними курсами чи спецкурсами й небажання (а то й навіть певний інтелектуальний стопор) переглянути їх проблемне наповнення, боязнь сказати і привселюдно засвітитися в тому, що вчора я в цих питаннях виявив свою наукову обмеженість. Серед викладачів з фаху є й такі когутики. Зрозуміло, що в релігієзнавчій науці з часом вони стануть вчорашнім днем. Нині перед науковцями стоїть завдання не тільки виокремлювати в релігієзнавстві його дисциплінарні вияви, а й чіткіше визначатися у їх сферах, понятійно-категоріальному апараті, зрештою – в тих закономірностях буття релігійних феноменів і їх функціональності, які вони мають досліджувати.

Можна дискутувати ще й щодо назв тієї чи іншої релігієзнавчої дисципліни. Автори розділів самі це відзначають. Так, можна спорити щодо того чи називати дисципліну, яка вивчає співвідношення релігії і моралі етикологією релігії, а чи ж моралелогією релігії, чи можна сферу ставлення і діяльності релігійного суб'єкта у сфері господарки називати економікологією

релігії. Потребує чіткішого розмежування філософія та історіософія релігії, визначення предметного поля соціології релігії після того як від неї відпочкується низка релігієзнавчих дисциплін. Актуальною нині є проблема співвідношення науки і релігії. Минуле розкриття її явно вже застаріло й мало явно упереджений щодо релігії підтекст. Напрошується окремого вивчення питання співвідношення мистецтва і релігії. Можна дискутувати з приводу виокремлення богословського релігієзнавства. Але тоді постане питання, а куди ми віднесемо наукові здобутки, скажімо, Олександра Меня чи Івана Огієнка (митрополита Іларіона)? То ж не є теологія в її чистому вияві.

Відтак своєю колективною монографією ми актуалізуємо проблему дисциплінарної диференціації релігієзнавства, закликаємо до подальшої праці над нею, зокрема до підготовки циклу підручників з кожної дисципліни, що дало б можливість якось унормувати наявну в низці університетів країни релігієзнавчу освіту. Бо ж нині, коли знайомишся із навчальними їх планами, то бачиш, що вони складаються не за принципом зорієнтованості на викладання всієї повноти релігієзнавчих дисциплін, а за принципом, а що ми можемо прочитати.

Відділення релігієзнавства ІФ НАН України вже може запропонувати університетам, які мають релігієзнавчу спеціалізацію, прочитання своїми науковими співробітниками спецкурсів з тих дисциплін, які ввійшли до переліку їх в цій колективній монографії, а насамперед пропонує їм включити як обов'язковий предмет до навчальних планів курс «Дисциплінарне релігієзнавство». Відділення має намір виготовити і розтиражувати підручник з цього предмету на компакт-диску.